

Олександр Буравський

Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – 168 с.; іл.

Проблема розвитку українсько-польських стосунків хвилювала не одне покоління істориків і не лише їх. У період відродження національної державності України все більшу увагу дослідників привертають питання етнополітики царського уряду на терені її земель у другій половині XIX – на початку XX ст. Вони по-новому прагнуть показати роль польської людності у громадському житті тогочасного суспільства. У зв'язку з цим цінним є досвід наукового узагальнення місця представників польського етносу в розвитку як соціально-політичного, так і культурного та економічного життя Правобережної України, значну частину якої тоді займала Волинська губернія.

Суттєвий інтерес у цьому плані являє собою рецензована монографія, яка створена на основі дисертаційного дослідження автора. В ній дослідник з допомогою маловідомого документального матеріалу здійснив спробу комплексного аналізу соціально-економічного й культурного становища польського населення Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.

В першому розділі свого дослідження автор ретельно проаналізував джерельну базу та стан наукової розробки проблеми. Заслугує схвалення залучення до наукового обігу ряду документів чотирьох архівних установ України, які йому вдалося згрупувати по окремих аспектах досліджуваної теми. Становлять значний інтерес і опубліковані джерела, які широко використані під час створення монографії. Завдяки цьому автору загалом вдалося відтворити загальну картину урядової національної політики в ті часи. Характеризуючи історіографію праці, слід звернути увагу на те, що вона розглянута не лише по періодах розвитку історичної науки, а й по наукових школах. Це дало змогу більш широко і ґрунтовно висвітлити головні тенденції, котрі склалися в історичній науці під час вивчення даної теми. Можна погодитися з твердженням дослідника, що польські історики другої половини XIX – початку XX ст. розглядали Волинь як виключно власну територію, прагнули виправдати панування Речі Посполитої на українських землях у XIV – XVIII ст. (С. 12). Загалом авторові певною мірою вдалося досить неупереджено підійти до вивчення історіописання розглядуваної ним проблеми. Правда, варто було б здійснювати аналіз праць більш критично. Під час розгляду джерельної бази та літератури з теми дослідником використано свідчення часописів тих часів. Разом із тим, на жаль, ним залучено матеріали лише офіційної російської преси. Поза увагою автора залишилися такі польсько-та україномовні газети, як: “Краї”, “Рада”, “Свобода”, “Діло” та “Руслан”. На їх сторінках можна знайти чимало свідчень про поляків на Волині у той період.

В другому розділі охарактеризовано особливості становища останніх у регіоні під гнітом національної політики російського царизму. В цілому авторові вдалося відтворити досить об'єктивну картину заселення Волині вихідцями з Польщі. Заслужують схвалення глибокі історичні екскурси, за допомогою яких описується цей процес (С.24). Привертають також увагу наведені в цьому розділі дані стосовно розселення, соціального складу і професійної зайнятості поляків. Вони дають змогу уявити їх роль у господарському й соціальному житті краю. Здійснений дослідником аналіз урядової етнополітики в той період не викликає заперечень, і тому можна повністю погодитися з висновком про те, що остання щодо поляків Волині незмінно залишалася жорсткою та дискримінаційною, була спрямована на знищення їх культури, витіснення цього елементу з усіх сфер національного життя. Це виявлялося в забороні для населення відкривати польські

школи, розмовляти, співати пісні рідною мовою, сповідувати римо-католицьку віру, носити національний одяг, послуговуватися власною літературою і періодикою тощо (С.51).

Яскраву картину землеволодіння, господарського життя поляків та ролі їх у розвитку торгівлі, фабрично-заводського й кустарного виробництва на Волині авторові вдалося відтворити в третьому розділі монографії. На основі аналізу широкого кола архівних джерел і матеріалів дореволюційної статистики тут доводиться, що, незважаючи на репресивні заходи, здійснювані царатом після повстання 1863 р., які обмежували польських поміщиків у південно-західному краї Російської імперії, витіснити останніх з цього регіону не вдалося через значні розміри їхнього землеволодіння. Завдяки залученню нових фактів дослідник переконливо довів, що у Волинській губернії під час проведення нової економічної політики П.Столипіна в сфері поземельних відносин відбувся перехід від сервітутних та чиншових прав до більш прогресивної відрубно-хутирської системи господарювання серед польського населення. Крім того, ним проаналізовано внесок його у розвиток ремесла, промисловості й торгівлі (С.96–97). Наведені в тексті таблиці яскраво ілюструють різні сфери господарської діяльності поляків на Волині. Вони значною мірою урізноманітнюють матеріал. Висновки до розділу є цілком переконливими та оригінальними. Щоправда, твердження про вагомий роль польських магнатів у розвитку торгівлі, фабрично-заводського та кустарного виробництва на Волині видається не досить переконливим (С.97).

В четвертому розділі, присвяченому громадському й культурному життю поляків регіону, детально розглядається їх боротьба проти репресивних заходів державного апарату Російської імперії, за розвиток національної культури. Привертає увагу здійснений автором аналіз еволюції польської освіти та наведені ним дані про роль римо-католицької церкви у цій справі. Цікавими є висновки про те, що на Волині навіть наприкінці XIX ст. римо-католики мали кращі умови для задоволення своїх духовних потреб, ніж православні миряни (С.102), що в свою чергу призводило до зростання чисельності прихильників цього виду віросповідання (С.101). Викликають зацікавленість і наведені свідчення про благодійну діяльність римо-католицької церкви й різноманітних польських товариств (С.103). На жаль, автор не показав, на яку саме частину місцевого населення розповсюджувалася ця доброчинність. Викликають інтерес наведені у розділі факти про розвиток мережі польських бібліотек (С.112) та періодики (С.113). На багатому фактичному матеріалі дослідником було здійснено правдиве відтворення картини громадської діяльності польської інтелігенції, її внесок в українську й європейську науку, літературу і мистецтво. Заслугують схвалення наведені ним свідчення про творчість науковців, художників, письменників, поетів, композиторів та музикантів. Неповторного колориту монографії надають наведені у цьому розділі біографічні свідчення про митців, які творили в ті часи на Волині, й найяскравіші уривки з їх визначних праць. Можна погодитися з автором, що у творах польських художників і музикантів знаходимо вияв поваги до українського народу, любові до рідного краю. В них було відображено життя та побут українського селянства, мальовничу природу Волині, фольклор її мешканців тощо. Це стало суттєвим підґрунтям українсько-польських взаємин у другій половині XIX – на початку XX ст. (С.143). Разом із тим висновок про те, що політика русифікації, яку проводила царська імперія у середовищі національних меншин, призвела до того, що наприкінці XIX ст. поляки за рівнем грамотності посідали у регіоні останнє місце (С.142), видається непереконливим. Адже на початку розділу наводяться дані про те, що найнижчий відсоток писемності серед трьох етнічних груп Правобережжя був саме в українців, особливо серед жінок (2-2,08 %) (С.99). Крім того, далі у тексті зазначається, що боротьба поляків за національну школу сприяла тому,

що серед письменного населення Волині вони переважали українців за цим показником майже в три рази (С.104).

Висновки, яких дійшов автор під час роботи над монографією, підтверджують нові підходи в дослідженні теми і переосмислення цілого ряду питань. Вони є цілком оригінальними й повністю впливають із змісту книги.

Аналізуючи рецензовану працю та рекомендуючи її фахівцям-дослідникам, педагогам і широкій громадськості, відзначимо, що виконана вона на високому професійному рівні. Вся монографія пройнята любов'ю до минулого поляків на Волині. Однак, з нашої точки зору, автор дещо ідеалізує роль цього етносу у суспільному житті губернії та його стосунки з українським народом. Треба пам'ятати, що ці міжетнічні взаємини не завжди були такими ідилічними й безхмарними, як змальовується в книзі. Адже у попередніх століттях були і визвольна війна під проводом Б.Хмельницького, й повстання гайдамаків, учасників якого поляки масово страчували, та ін. Загалом із сторінок книги помітна туга поляків за своїм славетним, безнадійно втраченим минулим: "укоханою ойчизною" – Річчю Посполитою "від можа до можа" в кордонах 1772 р., яку самі ж шляхтичі через свою гоноровість і міжусобиці фактично й знищили; втраченими магнатськими "маєтками" з працюючими слухняними "хлопами"; святою римо-католицькою церквою, яка безмірно поширювала свій місіонерський вплив на місцевих "схизматів", рятуючи їх від майбутніх пекельних мук, й ін.

Проте вже згадувані та деякі інші зауваження не впливають на загальну високу оцінку праці О.А.Буравського, яка повністю розкриває становище поляків Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Автор успішно дослідив одну з малорозроблених проблем вітчизняної історії вказаного періоду, яка актуальна не тільки в науковому, а й у суспільно-політичному плані. Монографія може бути і навчальним посібником для економістів, соціологів та етнографів, і корисною працею для всіх, хто цікавиться історією України.

В.Б.Молчанов (Київ)